

İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler

Mohammad Rigiderakhshan*

(ORCID ID: 0000-0003-1495-6284)

Makale Gönderim Tarihi

10.01.2020

Makale Kabul Tarihi

18.02.2020

Özet

Bu çalışmada İran'ın dış politika belirleme sürecinde etkili olan İranlılık, İslam, İran'ın jeopolitiği ve Şii Hilali ve devrim ihracı kimlikleri inşacılık teorisi üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. İranlılık kimliğinin geçmişten bu yana İran için ifade ettiği anlamsal değişimlerle birlikte güncel politikadaki etkisi tespit edilerek, İran'ın üzerinde bulunduğu jeopolitik konum ve bu konumun doğurduğu stratejik yönelimler özellikle Şii Hilali üzerinden tartışılacaktır. Bununla birlikte devrim ardı süreçte İran'ın izlemeye başladığı politikalar özellikle İslam kimliği ile ilişkisi üzerinde durularak irdelenecektir. Söz konusu süreçte devrim ihracı noktasında izlenen politikalar ve bu politikaların sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel boyutları incelenecektir. Literatür taraması neticesinde sözü edilen kimliklere ilişkin çeşitli yaklaşımlar sıralanarak İran'ın dış politikasına ilişkin bütüncül bir çerçeve çizilecektir. Ayrıca İran'ın dış politika kimliklerinin oluşmasına kaynaklık oluşturan iç dinamiklerin neler olduğu üzerinde de durulacaktır. Özellikle devrim ardı süreçte etkinlik kazanan kimliklerin devrim öncesi süreçte etkili olan kimliklerle karşılaştırılması yapılarak İran'ın dış politikasının anlamlandırılması aşamasında sözü edilen kimliklerin etkisinin tahlil edilebilmesi mümkün hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: İran'ın Dış Politikası, İranlılık, İslam, Kimlik

Factors Forming Iran's Foreign Policy Identity

Abstract

In this study, I have tried to explain the Iranian identity, Islam, Iran's geopolitics, Shiite Crescent and the exporters of revolution which are influential in Iran's foreign policy determination process through the theory of

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD, rigi.derakhshan@gmail.com.

construction. With the semantic changes that Iranian identity has been gone through since the past, its impact on current politics will be determined, the geopolitical position of Iran and its strategic orientations will be discussed especially with the Shiite Crescent. In addition, the policies that Iran has started to follow in the post-revolution period will be discussed with an emphasis on its relationship with the Islamic identity. The policies followed in the process of exporting the revolution and the socio-economic and socio-cultural dimensions of these policies will be discussed as well. As a result of the literature review, a holistic framework of Iran's foreign policy will be drawn by ordering various approaches regarding these identities. This study will also focus on the internal dynamics of Iran's foreign policy identities. It will be possible to analyze the impact of these identities during the process of making Iran's foreign policy meaningful, especially by comparing the identities that have been active in the post-revolution process with those that are effective in the pre-revolutionary process.

Keywords: Iran's Foreign Policy, Iranian, Islam, Identity

Giriş

İran'ın dış politikası İslam, İranlılık, Şiilik gibi belli kimlikler üzerine inşa edilmiş, dönemlere göre ise kimlikler arası geçişin mümkün olduğu bir özelliğe sahiptir. Bu kimlikler üzerinden temellendirilen dış politikayı inşacılık teorisi ile açıklamak mümkündür. İnşacılık teorisi, ülkelerin dış politikada belirleyici olan faktörün kimlikler olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla ülke çıkarları dış politikada belirleyici olan kimlikler üzerinden temellendirilerek, bu kimlikler ile doğrudan bağlantılı olarak şekillenmektedir.

İnşacılık teorisine göre kimlikler ülkelerin kendi iç dinamiklerinde yer alan ayrımlar üzerinden var edilmektedir. Ayrımlar ben/öteki olarak ya da dost/düşman şeklinde şekillendirilebilmektedir. Bu ayrımlar üzerinden oluşturulan kimlikler, inşacılara göre sosyokültürel yapıyı oluşturmaktadır. Buradan hareketle öteki inşa edilmeden kimlikten söz edilemeyecektir. Ayrımlar üzerinden bir kimliklendirme söz konusu olabilmektedir¹. Bu yaklaşımdan yola çıkılarak İran'ın ulusal kimliğinin

---

¹ Kenneth Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev., Osman S. Binatlı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015, s.56.

kökenlerinin neler olduğu, inşacılık teorisinin üzerinde durduğu iç yapıdaki faktörler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

İran'ın dış politikası 1990'lardan önceki süreçte ortaya konulan çalışmaların aksine yeni nesil araştırmacılar tarafından iç dinamikler göz önünde bulundurularak yorumlanmaya çalışılmaktadır. Yeni yaklaşım ile ileri sürülen temel argüman, İran'ın yalnızca dış etkenler üzerinden anlamlandırılmayacağı, dış politikanın iç dinamikler üzerinden şekillendiği yönündedir. Dolayısıyla İran'ın sahip olduğu dış politika kimliklerinin çeşitli iç dinamiklerden beslendiği ileri sürülebilmektedir².

Dış politikayı besleyen kimliklerin temelinde ise İran'ın tarihi, jeopolitiği, İslam dini ve devrim söylemleri yatmaktadır. Çalışma kapsamında sıralanan iç dinamikler üzerinden şekillendirilen dış politika kimlikleri incelenmiştir.

Bu çalışmada İran'ın dış politikasına yön veren İranlılık kimliği, İslam/Şia kimliği, jeopolitik ve Şii Hilali kimliği ile devrim ihracı ve söylemleri gibi faktörlerin tarihsel arka planları ortaya konularak, İran'ın devrimden sonraki süreçte kurulan İran İslam Cumhuriyeti devletinin dış politikasındaki etki güçleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler

İran'da "İslam Cumhuriyeti" hüviyeti kazanıldıktan sonra, İran'ın dış politikasındaki norm ve değerlerde İslam kimliğinin belirleyici olduğu görülmektedir. İran'ın dış politikasında amaçları, fayda ve stratejilerinin belirlenmesindeki temel faktör İslam kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam kimliğinin öngördüğü, İslam birliğinin kurulmasıdır. İran ise devrim ardı süreçte bu idealin gerçekleşmesine zemin hazırlayacak bir dış politika benimsemiştir³.

İran'ın izlediği dış politika, İslam devrimi ideolojisinde, İslam Cumhuriyeti'nin stratejik kararlarında kendini göstermektedir. Kahramanpur, İran'ın dış politikasını oluşturan unsurları siyasal Şii İslam, Velayet'e Fakih devrimin benimsenmesi, anti-emperyalizm gibi faktörler

² Seyyed Jalal Dehghani-Vahid Nouri, "Siyasete Harici Cumhuri İslami İran der Devrane Usulgerayi", *İmam Sadık Üniversitesi Dergisi*, Tahran, 2012, s.69.

³ Nesrin Museffa-Hoseyn Novruzi, *Negayi Be Siyaset Harici Cumhuri İslami İran*, İran Dışişleri Bakanlığı, Tahran, 2010, s.21-23

üzerinden temellendirmiştir⁴. Firuzabadi, İran'ın dış politika kimliğini İran'ın tarihi, jeopolitiği ve İran İslam Devrimi gibi değişkenler üzerinden ortaya koymaktadır⁵. Gerges'a göre ise, İran'ın dış politikası İran'da milliyetçilik yaklaşımı ile Şii İslam anlayışının bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Zira İran'da liderlerin söylemlerinde de İranlılık kimliğinin temelini oluşturan milliyetçi bir bakış açısını görmek mümkündür⁶.

1.1. İranlılık Kimliği

İran'ın dış politikasına yön veren kimliklerden biri olan İranlılık kimliğinin tarihsel arka planına bakıldığında “İran”, “İranşehr” ve “İranlılık” kavramlarının nasıl anlamlandırıldığı üzerine eğilmek gerekmektedir. Buradan hareketle “İran” sözcüğünün İran krallık dönemine işaret ettiğini belirtmekte fayda görülmektedir. İran krallıklarının hükümlerini ifade eden “İranşehr” kavramı Sasani dönemine değin dayandırılır iken, “İranlılık” ise bir kan bağından hareketle ifade edilmiş bir tanımlama olarak değil; üzerinde yaşanan topraklar ile bağlantılı olarak geliştirilen kavramdır⁷.

7 bin yıllık bir geçmişe sahip olan İran medeniyeti, Akhameneshi* İmparatorluğu (M.Ö. 550) döneminde en güçlü dönemini yaşamış ve aynı zamanda en geniş sınırlara da ulaşmıştır. Kurosh'un (Kiros) hükümdarlığında imparatorluğun sınırları kuzeyde Kafkas Dağlarına ve Hazar Denizi'ne; güneyde Arabistan ve Umman Denizi'ne kadar; Doğu'da Sind Nehri ve Hindikuş Dağlarına; Batı'da ise Dardanel** Boğazı'ndan Akdeniz'e ve Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgeleri kapsayacak kadar genişlenmiştir⁸.

⁴ Rehman Gehremanpur, *Hoviyet ve Siyasete Kharici Der İran ve Khavermiyane*, Entesharate Rozene, Tahran, 2015, s.164.

⁵ Seyyed Jalal Dehghani-Vahid Nouri, a.g.m., s.70.

⁶ Fawaz Gerges, *Amerika ve İslam-e Siyasi*, Mutalahat'e Rabordi, Tahran, 2005, s.357.

⁷ Ahmed Eshref, *Hoviyete İrani Ez Devrane Bastan Ta Payane Pehlevi*, Çev. Hamid Ahmedi, Neşr'e Ney, Tahran, 2017, s.147.

* Achaemenids

** Bugünkü Çanakkale Boğazı

⁸ Seyyed Celal Dehghani Firuzabadi-Vahid Nouri, *Siyaset Khariciye Cumhuriye İslami İran Der Dorane Usulgareayi*, İmam Sadık Üniversitesi Yayınları, Tahran, 2012, s.75

İran kimliği, Sasani İmparatorluğu döneminden (224-657) önceki süreçlerde siyasal yönü olmayan bir kimlik özelliğine sahip olmuştur. Fakat Sasani İmparatorluğu ve Zerdüştlüğün etkisi ile İran kimliği giderek siyasal tarafı ağır basan bir kimliğe dönüşmüştür⁹. Tarihsel-dinsel ve tarihsel-siyasal bağlam içerisinde bir dönüşüme uğrayan İran kimliği Sasani İmparatorluğu döneminde (kültürel ve tarihsel özellikleri bünyesinde barındıran bir kimliktir.

Krallık kurumunu ve Farsça dili üzerinde temellendirilen İran kimliğini yazar ve düşünürlerce farklı biçimlerde dillendirilmiştir. Abdulkerim Suruş İran kimliğinde İranlılık kültürünü, İslami kültürü ve moderniteyi İran kimliğinin belirleyici faktörleri olarak ifade ederken¹⁰; Mutteheri, İran kimliğini oluşturan unsurların İran ve İslam olduğunu ifade etmiştir. Shahrukh Meskub, Farsça dilinin ve İran tarihinin İran kimliğini oluşturan asıl unsurlar olduğunu belirtirken; Hamid Ahmedi ise İran'ın milli kimliğinin krallık tarihi mirası, Fars dili ve edebiyatı, İran'ın dinlerinden olan Zerdüştlük ve Şii İslam olduğuna dikkat çekmektedir¹¹. Nikkie Keddie'ye göre İran kimliği; İran plato coğrafyası, Farsça dili ve Şii mezhebi üzerine temellendirilmiştir¹².

Çeşitli unsurlar üzerine inşa edildiği belirtilen İranlılık kimliğine yönelik yaklaşımlar kimliğin asli unsuru olan İran kültürünün sürekliliği bağlamında değerlendirilebilir. Bu kültürel süreklilik, içerisinde gelişen edebiyat akımının şair ve yazarları* aracılığıyla günümüze değin uzanabilmektedir¹³.

İranlılık, İran'ın geçmişteki egemenlik kapsamı ve gücü bağlamında anlaşılabilir kılınmaktadır. Zira bu güç ve kapsamın bugünün milliyetçiliğinin anlaşılması adına gerekli zemini oluşturabilmektedir. 20. Yüzyıl İran edebiyatında sıklıkla işaret edilen tarihsel güç ve kapsama

⁹ Ahmed Eshref, *a.g.e.*, s.50-56.

¹⁰ Ferheng Recai, *Mushkeleye Hoviyete İraniye Emruz*, Neş're Ney, Tahran, 2003, s.48-71.

¹¹ Hamid Ahmedi, *İran; Huviyet, Milliyet, Kovmiyet*, Muesseseye Tegigat ve Toseyeye Ulume İnsani, Tahran, 2005, s.83-84.

¹² Nikkie Keddie, *İran Dorane Gacar ve Beramedene Rıza Khan*, Gognus, Tahran, 2002.

* İbni Mugeffe, Rudeki, Ferdovski, Fekhruddin, Eshed Gorgani, Khakhani, Nizami Gencevi, Hafız vd.

¹³ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyasete Kharici Cumhuriye İslamiye İran*, Vezarete Kharici, Tahran, 2006, s.114.

göndermelerde bulunduğu tespit edilmektedir. Basın yayın organlarına bakıldığında da milliyetçiliğin önemli bir göstergesi olarak petrolün ulusallaştırılmasının önerildiği Musaddık dönemine (1951-1953) değin kesintisiz bir biçimde İran'ın geçmişteki başarılarına atıfta bulunduğu görülmektedir¹⁴.

Dolayısıyla İranlılık kimliği tarihselliği ve güncelde karşılaşılan siyasi edebiyattaki konumu itibarıyla milliyetçiliğin farklı zeminlerde tartışılması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır. İran milliyetçiliğine temel oluşturan faktörleri Cottam; tarihsel farkındalık**, kültürel farkındalık*, ırksal farkındalık** ve dilsel farkındalık*** şeklinde ifade etmiştir¹⁵. İran'ın kendini özellikle Araplardan ve diğer topluluklardan ayırmak için tarih ve dil eksenli arkaik kültürüne sarıldığı görülmektedir.

Safevi döneminde (1501-1736) İran'da Şiileştirme üzerinden yürütülen bir kimliklendirme ile İran tarihinin yeniden canlandırılması amaçlanmış ve bu farklılıkların ön plana çıkarılma gayetiyle ise İran diğer Müslümanlardan farklı kılınmıştır. Bu farklılıkların tehditleri de beraberinde getirdiği görülmüştür. Batı'da Osmanlı, Doğu'da ise Özbekler İran için tehdit olmaya başlamışlardır. Ale Buyeh Hanedanlığı temelli Şiilik anlayışı ile Arap İslam etkisi kırılmıştır. Ale Buyeh Hanedanlığının çöküşüyle birlikte ise Selçuklu etkisi dönüşüm sürecine üstün gelmiştir¹⁶.

¹⁴ Richard W. Cottam, *Nasyonalizm Der İran*, çev. Ahmed Tedeyyun, Entesarat'e Kevir, Tahran, 2017, s.21-22.

** Nadir Şah'ın Hindistan'ı fethi, Şahname'de mitleşen pehlivanları İranlıların tamamının biliyor olması. Yani tarihi bilgiye sahip olma durumudur.

* İran'da Fars edebiyatı sadece bu alanla ilgilenen kesim tarafından değil tüm halk tarafından bilinmektedir. Hafız'ın, Sadi'nin, Ferdovsi'nin, Mevlana'nın, Nizami ve Hayyam'ın eserleri İran'ın neredeyse her bölgesinde bilinmektedir.

** İranlı tarihçiler Hint-Avrupa ari ırkından olduklarını ileri sürmektedirler. Rıza Şah (1925-1944) döneminde ari ırkın önem ve etkililiğini İran'ın dış politikasında kendini göstermiştir. Bunun etkisiyle 2. Dünya Savaşı döneminde Hitler ile yakın ilişkiler geliştirilmiştir. Hatta 1936'da Alman devleti İranlıların ari ırktan olduklarını kabinelerinde kabul etmişlerdir (Şirazi, 2016).

*** İran'da yerel lehçeler ve diller olsa da İran'da ortak dil Farsça'dır. Konuşulan diğer diller Kürtçe, Beluççe gibi diller Antik Pers halkının konuştuğu dilden türemiştir.

¹⁵ Richard W. Cottam, *Nasyonalizm Der İran*, s.21-28.

¹⁶ Muhammed Semih, *Neberde Gudret Der İran (Çera ve Çigune Ruhaniyet Berende Şod)*, Neş're Ney, Tahran, 2018, s.51-54.

18. yüzyılda Avrupa’da ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte nasyonal sınırlar ve bu sınırlar içerisinde yaşayan halk unsurları devletler için birincil önem taşımaya başlamışlardır. Ulus devlet ile ulusçuluk/nasyonalizm arasında doğrudan bir bağ söz konusudur¹⁷. Fakat nasyonalizm daha sonra doğrudan “milliyetçilik” kavramı şeklinde kullanılıp, İran’a ilk olarak Kacar döneminde (1795-1925) seyahatnameler¹⁸ vasıtasıyla girmiştir.

Avrupa’da giderek yaygınlaşan bu yeni ulus devlet şekli ve yeni rejim modellerinin içeriklerine söz konusu seyahatnamelerde rastlanmaktadır. Modern devletler ve yeni devlet ideolojisinin nasıl kurulabileceğini sözü edilen süreçte Mirza Melkom Khan’ın yazılarında sıklıkla tartıştığı görülmektedir. Mirza Abdurrehim *Ahmed* adlı eserinde millet kavramını dil ve ulusal tarih üzerinden inşa ettiği bir yaklaşım ile tanımlarken; Mirza Fethali Akhuzade ve Mirza Aga Khane Kirmani gibi aydınlar ise ulus devlet düşüncesini nasyonalizm¹⁹ şeklinde ifade etmeye başlamışlardır²⁰. Ayrıca Eski Yunan tarih kaynaklarından²¹ Farsça’ya çok sayıda çeviri yapılmış ve bu çevirilerin tesiriyle İranlılar eski Med ve Akhameshi dönemlerindeki gücünü yeniden gündeme getirmeye başlamışlardır. Böylelikle nasyonalizm ciddi bir görünürlük kazanmaya başlamıştır²².

Nasyonalizm İran’da Meşrutiyet devrimi sürecinde (1905-1911) yayılmış ve Pehlevi döneminde (1925-1978) ise resmi bir milliyetçilik varlık kazanmıştır. Meşrutiyet devriminde etkili aydınların iki temel amacı görünürlük kazanmıştır; bunların ilki bağımsızlığı ve gelişmeye

¹⁷ Muhammed Ali Ekberi, *Tebarşinasi Hoviyete Cedide İrani (Esre Gacariye ve Pehleviye Evvel)*, Entesharate Elmi ve Ferhengi, Tahran, 2015, s.58.

¹⁸ Mirza Khusro’nun Seyehatnamesi, Mirza Abdulteyf Khane Shushteri’nin Raporları

¹⁹ Aynı dönemde dinsel kesim halkın egemenliği kavramını dinsel, gelenek ve inanca karşı buldukları nedeniyle aynı tarih, dil ve siyasal mekanı paylaşan insanlar üzerinden geliştirilen nasyonalizmin karşılığını aynı siyasal mekan üzerinde aynı dini paylaşan insanları anlamlandıran milliyetçilik kavramını geliştirmişlerdir. (Alexander Mattel, *Dayretul Muarif Nasyonalizm*, çev. Kamuran Fani, Nurullah Muradi, 3. Cilt, İran Dış İşleri Bakanlığı Kütüphanesi, Tahran, 2004 s.1005.)

²⁰ Muhammed Ali Ekberi, a.g.e., s.59-74.

²¹ Herodot, Xenophon ve Plutarkhos’un eserleri çevrilmeye başlanmıştır.

²² Hamid Ahmedi, “Din ve Milliyet Der İran: Hemyari ya Keshmekesh?” *İran: Huviyet, Milliyet, Kovmiyet* içinde, Muessese’ye Tegigat ve Tose Ulume İnsani, Tahran, 2004, s.67.

zemin oluşturacak modern bir ulus-devlet, diğeri ise siyaset ve ülke yönetimine müdahale gücüne sahip bir halkın vatandaşlığı fikridir. Bu yaklaşımlar ile birlikte Meşrutiyet devrimine nasyonalist bir karakter kazandırmıştır²³.

Nasyonalist politikaların etkisiyle merkezden bir yönetimin takip edildiği Pehlevi döneminde, ülkenin diğer tüm bölgelerinde Farsça dil eğitimi verilmeye başlanmış ve inşa edilen demiryolları ile merkez-çevre irtibatı güçlendirilmiştir. Atılan bu adımların sonucunda merkezle bağı güçlenen İranlılarda tarih ve kültür bilinci üst seviyelere çıkarılmıştır. Böylelikle Pehlevi döneminde İran'ın milli kimliği, İslam kimliğinin adeta önüne geçirilmiştir²⁴. Pehlevi rejimi, İran'ın ulusal kimliğini ideoloji haline getirerek kendi rejimine meşru zemin hazırlamayı amaçlamıştır.

İranlılık kimliği çerçevesinde devam ettirilen dış politikada geçmişte İran'ın sahip olduğu toprak bütünlüğünü sağlaması ve İran'ın eski gücüne erişerek bölgede yeniden lider pozisyonuna gelmek üzerinde durulan öncelikli hususlardandır. Bunun gerçekleşmesinin imkânı ise Fars koalisyonunun²⁵ oluşturulmasıyla ilişkili olduğu ileri sürüldüğü görülmektedir²⁶.

Her ne kadar belirtildiği üzere İranlılık kimliğinin bileşenlerinin arka planına ilişkin İran'da köklü bir alt yapı olsa bile, Ayetullah Humeyni döneminden (1979-1989) başlanarak siyasal bir İslamcılığın takip edildiği bir dış politika izlenmeye başlanmıştır. İran-İrak Savaşı'nın devam ettiği süreçte ise motivasyonu arttırıcı milli argümanların kullanıldığı görülmektedir. Ayetullah Hamaney'in 1989'da dini liderlik konumuna gelmesiyle birlikte ise Şii siyasal İslamcılığın İran milliyetçiliği ile harmanlandığı bir dış politika belirginlik kazanmaya başlamıştır²⁷.

²³ Ahmed Eshref, *Hoviyete İrani Ez Dohrane Bastan Ta Payane Pehlevi*, s.197-205.

²⁴ Hosein Beshiriye, "İdeolojiye Siyasi ve Huviyete İctumayi Der İran", *Din ve Milliyet Der İran: Hemyari ya Keshmekesh?* içinde, yazan Hamid Ahmedi, Muessese'ye Tegigat ve Tose Ulume İnsani, Tahran, 2004, s. 119-124.

²⁵ Eski Horasan'dan Buhara ve Semerkand'a kadar uzanan topraklardaki Fars dilinin hakim olduğu bölgeler bir koalisyonun oluşturulması fikri.

²⁶ Ruhullah İslami, "Olguye Siyaset Khariciye İran Ez Meşrute Ta Ber Amedene Rıza Shah", *Feslnameye Tarikhe Revabite Kharici*, Tahran, 2013, s.23-71.

²⁷ Rasmus Christian Elling, *Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, s.80.

1.2. İran'ın Jeopolitiği

İran, geçmişten bugüne değin coğrafi sınırlarını doğal korumaya kaynaklık edecek unsurlar ile oluşturmuştur. İran için bu korumayı kimi zaman dağ sıraları kimi zaman nehirler kimi zaman ise güçlü ve sığ ormanlar sağlamıştır. İran sınırları belli bir coğrafya ile tanımlanıyor olsa bile kültürel olarak bu sınırların ötesinde bir etkiye sahip ülkedir. Fiziki sınırlarını aşan İran geniş kültürel bir havza oluşturmayı başaramıştır²⁸.

İran coğrafi olarak Fars Körfezi güvenliği ve hem petrol kaynağına sahip ülkeler hem de petrol tüketicisi olan ülkeler için kritik bir bölgede yer almaktadır. İran, İngiltere'nin 1970'lerde bölgeden çekilişiyile birlikte güç sahibi olmuş ve böylelikle bölge ülkelerini içine alan bir iş birliği teşkilatı kurulmasını önermiştir. Fakat bu çağrıya karşılık Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Teşkilatı diğer Körfez ülkelerini içine alacak şekilde kurulmuş ve İran bu teşkilatlanmanın dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla bu durum İran açısından ciddi bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır²⁹.

İran'ın jeopolitik olarak önemine zemin hazırlayan bir diğer durum ise Hürmüz Boğazı'dır. Zira dünya doğal kaynaklarının boğazı niteliği taşıyan hem ekonomik olarak hem de güvenlik bakımından kritik öneme sahip olan Hürmüz Boğazı, İran'ın denetiminde bulunmaktadır³⁰.

Yeraltı kaynaklarının merkezinde ve bu yer altı kaynakların transferinin sağlandığı noktada bulunan İran için bu yer altı kaynakları jeopolitik açıdan önemli bir değişkendir. Bu kaynaklar ile İran kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmede ciddi bir güç elde edebilmektedir³¹. İran sahip olduğu doğalgaz kaynakları bakımından Rusya'dan sonra dünyada ikinci büyük rezervlere sahiptir³². İran'ın sahip olduğu bu yeraltı kaynakları jeopolitik açıdan İran'ın ulusal güvenliğini hem ülke

²⁸ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*, Vezaret Kharici (Dışişleri Bakanlığı), Tahran, 2009, s.64.

²⁹ Piruz Müctehidzade, *Demokrasi ve Hoviyete İrani*, Kevir, Tahran, 2008, s.39-49.

³⁰ Abed Golkeremi, ve vd. "Teb'ine Jeopolitik Siyaset Khariciye Cumhuri İslami İran Ba Tehkid Ber Gabiliyethaye Jeoekonomik", *Neşre'ye Tegigate Karbordiyeye Ulume Cogafyayi*, Tahran, 2019, s.37-77.

³¹ Gallis Paul, *Nato and Energy Security*, CRS Report For Congress, 2007, s.2-6.

³² Abed Golkeremi, ve vd., a.g.m., s.37-77.

içinde hem de ülke dışında etkileyebilmektedir. Bu bağlamda İran'ın dış politikasında olumlu ve olumsuz gelişmeler meydana gelebilmektedir³³.

İran 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başında, İngiltere ve Rusya arasında tampon bölge görevi görmüştür. İran hem 1. Dünya Savaşı hem de 2. Dünya Savaşı sürecinde jeopolitik öneminden dolayı işgallere maruz kaldığı dönemler yaşamıştır. Sovyetlerin Komünizmi yayma politikasının önünü kesmek için ise Batı ile birlikte hareket ederek adeta Sovyetler önünde bir set olma görevi üstlenmiştir. Amerika'nın Vietnam'daki başarısızlığı neticesinde ise bölgede bir politika değişikliğine gidilerek İran'a bölgenin jandarması rolü biçilmiştir. Bu iş birliği ise İran İslam Devrimi ile birlikte son bulmuş ve Amerika bölgede İran, Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerin iş birliğinin önüne geçmeyi strateji olarak benimsemiştir³⁴.

Küreselleşme karşısında kapalı bir ekonomiye sahip olan İran, sahip olduğu jeopolitik gücünü kullanamamaktadır. Ayrıca doğalgaz ve petrol sanayisine uygulanan ambargo nedeniyle de İran sahip olduğu yeraltı kaynaklarından tam olarak faydalanamamaktadır. İran'ın sahip olduğu bu güç özellikle Amerika tarafından dünya ekonomisindeki dengeler açısından ciddi bir tehdit olarak görülmektedir³⁵. Öte yandan İran'a yabancı sermaye girişi ve İran'ın Amerikan doları ile ticaret yapması engellenerek İran'ın bölgede ve uluslararası arenadaki gücü kısıtlanmaya çalışılmıştır³⁶.

1.2.1. Şii Hilali

İran İslam Devrimi'nden sonra kurulan İran İslam Cumhuriyeti, İslami özelliklerin belirleyici olduğu bir dış politika takip etmesi nedeniyle Müslüman ülkelerle olan ilişkilerini devrim ardı süreçte ön planda tutmuştur. Bu birleştirici güç olamama durumundan durumu üstesinden gelmek amacıyla Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)

³³ Seyyid Muhammed Kazım Seccadpur, "Jeopolitik ve Siyaset Khariyce İran", *Encumene Jeopolitike İran*, Tahran, 2006, s.124-125.

³⁴ Mustafa Melekutiyân, "Mukaddemeye Ber Cografyaye Siyasi ve Ehemmiyete Stratejike İran", *Daneşkedeye Hugug ve Ulum'e Siyasi*, 2005, s.203-221.

³⁵ Behmen Rebi'iniya ve vd., "Siyasete Emniyete Enerjiye Amrika ve Jeopolitike Enerjiye İran", *Daneşgahe Azad Vahide Sehrriza*, 2018, s.1-26.

³⁶ Mahmud Seriyulkalem, "Nizame Beynulemil ve Jeopolitike Cedide Khavermiyane", *Pejoeşnameye Ulume Siyasi*, 2017, s.101-139.

desteklenmiş ve İsrail elçiliği kapatılmıştır. Ayrıca İslami anlayışlarda birlik sağlamak ve İslami coğrafyanın İslam birliğine ulaşabilmesi için çaba sar edilmiştir. Zira İslami anlayışa göre tüm farklılıkları bir arada tutan güç İslam birliğidir³⁷. Ulus devletlerin kuruluşu, millileşme gibi unsurlardan dolayı birbirlerinden uzak kalan Müslüman ülkelerin bir araya gelmelerini öngören bir dış politika İran'ın dış siyasetinden kendini göstermektedir. İran İslam coğrafyası ve uluslararası alanda İslami inanışa dair yaklaşımları ideolojileştirme çabası içerisinde olmuştur³⁸.

Bu yüzden İran'ın jeopolitiği söz konusu olduğunda dikkat çekilmesi gereken önemli unsurlardan bir diğeri ise Şii jeopolitiği olmuştur. Şii jeopolitiği aynı zamanda bölgesel güç dengelerinin mevcut halini muhafaza etmek için de egemen jeopolitiğin yapısal söylemi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bölgedeki Şiilerin etkili bir aktör olmalarına zemin hazırlayan faktör Ortadoğu'da sahip oldukları jeopolitik ve jeostratejik güçtür. Dünya petrol rezervlerinin %75'inin yer aldığı bölgenin tam merkezinden yer alan Şiiler³⁹, tarihsel süreç içerisinde halihazırda sahip oldukları güce daha önce sahip olmamışlardır.

Şiiler bugün İran ve Irak'ta yönetimi ellerinde tutmaktadırlar ve Afganistan ile Lübnan'da ise yönetime ortak olma gücüne sahiptirler. Ayrıca Şiilerin Irak tecrübesi dini kimliklerini politik olarak da ortaya koymalarına yol açmış ve siyasallaşmalarını doğuran sonuçlar belirlemiştir. Demografik güç politik güce dönüştürülmüş ve her ne kadar pan-Şiilik ya da Şii Hilali'ne uygun zemin oluşturulsa bile Şiilerin ortak bir lidere sahip olamamalarından kaynaklı Şiiler arasında bir birlikten söz edilmemektedir⁴⁰. Benzer şekilde yönetsel olarak da bir birlikten söz konusu olamadığından Ortadoğu'nun yeni jeopolitiğinin inşasında

³⁷ Hadi Nekheyi, *Tevafukh ve Tezaume Menafeye Milli ve Mesaleye Eslami (Berresiyeye Tedbiğiye Siyasete Kharici Devlethaye Milli ve Eslami)*, Vezarete Kharici, Tahran, 1998, s.177.

³⁸ Dariush İkhvane Zencani, *Cehani Şoden ve Siyasete Kharici*, Entesharate Vezarete Kharici, Tahran, 2005, s.171.

³⁹ Berzin Zergami ve vd., "Jeopolitike Şie ya Hilale Şie (Mebani, Hedaf, Ruyikerd'a)", *Pejoeşhaye Cografiyeye İnsani*, 2014, s. 197-214.

⁴⁰ Micheal Broning, "Don't Fear the Shiites", *International Studies* (4), 2008, s.60-75.

Şii Hilali'nin ya da Şii topluluklarının birliğinin oluşturulması ihtimal dahilinde görünmemektedir.

Öte yandan her ne kadar Suriye'de nüfusun %15'i Şii Alevilerden oluşsa bile bu oran Şii Hilali'nin bir parçası olarak algılanmaktadır. Ayrıca Suriye devletinin ise yalnızca kendi menfaatini gözetiyor olması, geçmişte İsrail ile gizli müzakerelerde bulunması da durumu etkileyen diğer faktörlerdendir. Irak ve Lübnan Şiilerine bakıldığında ise her iki ülkedeki Şiiler de Sünniler ile birlikte yaşadıkları ve kendi ülkelerinin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini öncelikleri için Şii Hilali'nin gerçekleşmesini savunduklarını söyleyemeyiz. Bahreyn Şiileri ise rejimin kısıtlamaları sebebiyle siyasi alanda etkinliğe sahip olamamaktadırlar⁴¹. Bu tablonun yanında ayrıca Şiilerin kendi aralarındaki radikal, muhafazakâr, ılımlı ve seküler olmak gibi farklılıklar nedeniyle ve Batı ile ilişkiler hususunda kendi aralarındaki ihtilaflardan dolayı da bir bütünlüğün sağlanması mümkün görünmemektedir⁴².

İran her ne kadar Şii mezhebinin merkezi konumunda görünse de liderlik edebileceği bir Şii mezhebinin oluşturulmasının gerçekliği görünmemektedir. Velayet-i Fakih konusundaki farklı yaklaşımlar da İran'ın mevcut rejiminin sahip olduğu özelliklerde bir yönetim biçimini mümkün kılamamaktadır. Bu nedenlerin yanında milliyetçilik ve siyasal ayrılıklar da Şii Hilali'ne engel teşkil eden sebepler arasındadır⁴³.

Ayrıca İran her ne kadar ciddi bir askeri güce sahip olsa bile Şii Hilali'nin gerçekleştirmeye ilişkin atacağı her adım ABD'nin menfaatlerinin aleyhine olacağı için İran'ın etkisinde kırılmalara neden olacaktır. Zira Irak, Yemen ve Suriye gibi ülkelerin iç işlerine yönelik İran'ın askeri bir müdahalede bulunamaması da bundan dolayıdır. İran'ın bölgedeki Şiileri birlik altına toplamak istemesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında Şii Hilali'ne tekabül etse de bu

⁴¹ Mehdi Cavdani Muggedem, "Jeopolitike Novin Teşeyyu Der Khavermiyane ve Siyasete Khariciye Cumhuri İslami İran", *FesNameye Jeopolitik*, 2012, s.29-62.

⁴² Mahmud Taghizade Daveri, "Şia ve Mezayebe Diger; Berresiyeye Ozehaye Cografyayi Teamuli ve Çaleşi", *FesNameye Şia Şenasi*, 2007, s.165-200.

⁴³ Maximilian Terhalle, "Are the Shia Rising?", *Middle East Policy Council* (14), 2007, s.69-83.

yaklaşım aslında Şiiilikteki direnişin jeopolitiğinin muhafaza edilmesi anlamına da gelmektedir.

1.3. İran'ın Dış Politikasında Dinsel Kimlik: İslam / Şia

İran'da din ve devlet arasındaki yakın ilişkinin temelleri Pers İmparatorluğu'na dayandırılmaktadır. İran'da toplumsal düzeyde din ile siyaset-devlet arasındaki yakın ilişkinin olumlu anlamda karşılık bulması da yine tarihi tecrübe ile ilişkilidir. İran'da İslam'ın hakimiyetinden önce Zerdüştlük'te de yine egemenliğin kaynağı Tanrı'dan alınan bir meşruiyet şeklinde konumlandırılmıştır. Benzer durum Akhameş İmparatorluğu döneminde de Daryuş'un gücünün kaynağı olarak Auramezda'yı yani Tanrı'yı göstermesi de duruma önemli bir örneklik teşkil etmektedir⁴⁴.

İran'da mezhepleşme dönemi her ne kadar Abbasiler dönemi ile birlikte başlamış olsa da mezhepsel coğrafyada önemli değişiklikler Safevi dönemi ile birlikte görülmeye başlamıştır. Ve Şiiilik bu dönemde benimsenmeye başlanarak adeta bir sembole, kültürel kimliğe dönüşmeye başlamıştır⁴⁵.

Bu dönemde (1501-1736) İran'ın kültür ve tarihini yansıtan değerler reddedilmeden İslami bir forma büründürülmeye çalışılmıştır. Örneğin Nevruz gibi önemli bir kültürel öğe İslami arka plana dayandırılmıştır. Hz. Hüseyin'in son Sasani kralının kızı ile evlenmesinin bayramı şeklinde ifade edilmiştir⁴⁶. Safevilerin izlediği bu Şiileşme politikası aslında İranlıların kendilerini diğer topluluklardan özellikle de Araplardan ayırmak için öncelikleri bir politika olmuştur⁴⁷. Safevi döneminde özellikle öncelenen Şiiilik, İslam'ın Raşidin hulefası dönemindeki 'Alevilik' ve 'Benihaşemilik' Şialığından farklı bir bağlamda geliştirilmiş ve bu dinsel-kültürel temellere dayalı anlayış, Pehlevi dönemine (1925-1979) kadar ki süreçte de etkinliğini korumuştur.

⁴⁴ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*, s.93.

⁴⁵ Muhammed Ali Ekberi, *Tebarşinasi Hoviyete Cedide İrani (Esre Gacariye ve Pehleviye Evvel)*, Entesarate Elmi ve Ferhengi, Tahran, 2015, s.20-21.

⁴⁶ Ahmed Eshref, *Hoviyete İrani Ez Devrane Bastan Ta Payane Pehlevi*, s.147.

⁴⁷ İbrahim Moteggi-Zohre Pustinçi, *Olgu ve Revend Der Siyasete Kharici İran*, Daneşgahe Mofid, Qum, 2012, s.172.

Safevilerden önce Sasaniler döneminde (224-654) ise Zerdüştlük iktidarın egemenliğine meşruiyet kazandırmak noktasında başvurulan önemli için dayanaklar arasında olmuştur⁴⁸. Osmanlı ve Özbeklerin Gürkani İmparatorluğunun Safevi üzerindeki etkisi kırmak için Şiilik resmi mezhep olarak kabul edilerek aslında politik bir tutum sergilenmiştir. Bu süreçte özellikle Belucilerin ve Kürtlerin Sünni olarak kalmaları İran'ın sınır güvenliğinin korunması amacıyla desteklenmiştir.

İran'da devrim ardı süreç göz önünde bulundurulduğunda siyaset ve dinin birbirinden ayrı olarak konumlandırılmadan inşa edilen yeni rejimin yani İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal bir İslami bakış açısı ile birlikte gerçekleştirilen devrimin ürünü olması da bu anlayışın bir ürünüdür. Dolayısıyla hükümet, İslami fıkıh temelleri üzerinde kurulmalı ve bu kurallar çerçevesinde yönetilmelidir.

Devrimin hemen ardından üniversitelerin belli bir süre ile kapatılıp yerine yeni eğitim sisteminin inşa edilerek yürürlüğe konulması da bu yönetim anlayışının bir sonucudur. İslami bir anlayış çerçevesinde oluşturulan müfredatlarla genç neslin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Rejim İslam dışı yaklaşımlara ilk öğretim ve lise düzeyindeki eğitim materyallerinde yer vermemiştir. Öncelikli olarak İslami emir ve yasakların öğretilmesi hedeflenmiştir. Bu eğitim sistemine yalnızca Şiiler değil Sünni gruplar da tabiidirler. Hatta radyo televizyon üst kurulu, çeşitli sivil toplum kuruluşları, örgütler de benzer anlayış çerçevesinden inşa edilmiştir⁴⁹. Dolayısıyla devletin ideolojik aygıtlarının İslami bir anlayış çerçevesinde yeniden düzenlendiği bir toplumsal yapı karşımıza çıkmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasına yön veren bu hususta söz sahibi olan hem teoride hem de pratikte sürecin sahibi İran Anayasası'nın 57. ve 110. maddelerinde belirttiği üzere Veliye Fakih'tir. Veliye Fakih'e bağlı diğer kurumlar dış politikanın şekillenmesi noktasında öneme sahiptirler. Bu kurumlara örnek olarak Sazmane Tebligat İslami, Sazmane Ferheng ve İrtibatate İslami, Sazmane Hac ve Ziyaret, Mecmeye Dar'ul Tegribe Mezahibe İslami, Camiyet'ul Mustafa,

⁴⁸ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*, s.93-167.

⁴⁹ Rahman Gehremanpur, *Huviyet ve Siyasete Harici Der İran ve Havermiyane*, Rozene Yayınevi, Tahran, 2015, s.168-179.

Mecmeye Caniye Ehle Beyt, Kometeye Emdade İmam Khumeyni⁵⁰ gibi kurumları sıralayabiliriz⁵¹.

İran İslam Devrimi'nden sonra kurulan yeni rejimin dış politikası İslam birliği üzerine inşa edilmiştir. İran komşu ve diğer ülkeleri ulus devlet anlayışı üzerinden tanımlamak yerine dar'ül İslam ve dar'ül harb olarak bir ayırım yapmaktadır⁵². İran'ın bu ayırımı dış politikasında benimsediği İslam birliği ilkesi üzerinden de anlamlandırılmaktadır. İran'ın devrim ihracı anlayışının temelinde de bu yaklaşım söz konusudur⁵³ (Muşırzade, 2006). İran'ın dış politika ilkelerinden olan bu yaklaşım, İran'ı uluslararası sistemin karşısında konumlandırmakta ve İran'ın politikalarını daha geleneksel bir forma büründürmektedir⁵⁴.

İran İslam Devrimi'nden sonra İslam kimliğinin milli kimlik karşısında konumlandırıldığı görülmektedir⁵⁵. Zira devrim öncesi süreçte ulusal/nasyonal bir dış politika kimliği taşıyan İran'da "İslam Cumhuriyeti" hüviyetini kazanılmasıyla birlikte ulusal kimlik İslami bir kimliğe dönüştürülmeye başlanmıştır. İran'ın hem iç politikasının hem de dış politikasının İslami anlayış üzerinden şekillenmesi aşamasında 'dindar aydınlar' etkili olmuşlardır⁵⁶. Pehlevi döneminde İran'ın tarihine dayandırılarak yükselen milliyetçilik devrime giden süreçte etkisini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Ali Şeriatî'nin ortaya koyduğu söylemlerin etkisi ile din, toplum nezdinde daha etkili bir öge haline getirilmiştir⁵⁷.

⁵⁰ Kometeye Emdade İmam Khumeyni sadece Müslüman ülkelere değil tüm ihtiyaç sahiplerine yardım amaçlı olarak kurulmuştur.

⁵¹ Rahman Gehremanpur, *a.g.e.*, s.230-232.

⁵² İslam düşünce ve topluluğunun hâkim olduğu Dar'ül İslam toprakları ve Müslüman olmayanların hâkim oldukları Dar'ül Harp topraklarıdır. Bu bakış açısından hareketle Dar'ül Harp bir savaş alanıdır ve başarı elde edilene kadar da mücadeleye devam edilmelidir.

⁵³ Humeyra Muşırzade, "Tehlile Siyasete Kharici Cumhuriye Eslami İran Ez Menzere Sazeangari", *Negayi Be Siyasete Khariciye Cumhuri Eslami İran* içinde, yazar Nesrin Museffa ve Hosein Nevrozi, Entesharate Vezarete Kharici, Tahran, 2006, s.13-25.

⁵⁴ Hosein Kerimiferd, "Tehlile Siyaset Khariciye Cumhuriye Eslami İran Ber Esase Muellifiaye Hoviyete Milli", *Fesnameye Tegigate Siyasi ve Beynulmilet*, 2009, s.155-190.

⁵⁵ Piruz Müctehidzade, *Demokrasi ve Hoviyete İrani*, s.127.

⁵⁶ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*, s.114.

⁵⁷ Abdulkarim Suruş, *Ferbe Ter Ez İdeoloji*, Muessese Ferhengi Sırat, Tahran, 1998, s.119.

İran'ın dış politikasının sahip olduğu özellikler, devrime giden süreçte de etkili olan Eb'ü Ala Mevdudi, Reşid Rıza ve Seyyid Kutup gibi isimlerin görüşlerinin etkisinde şekillenmiştir⁵⁸. Michel Foucault da devrimin geleneksel İslami düşüncelerin siyasette etkin kılınması için gerçekleştirildiğini ifade etmiş devrimin bundan ötürü maddi ve manevi unsurların birlikte göz önünde bulundurulmasına özen gösterildiğini belirtmiştir⁵⁹.

1.3.1. Devrim İhracı

İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte İran'ın dış politika kimliğinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Böylelikle devrim ideallerimden ve Şii İslam düşüncesinden beslenen bir dış politika izlenmeye başlanmıştır. İdealist bir yaklaşım ile oluşturulan dış politika, realist bir uluslararası sistem ile karşı karşıya kalmıştır⁶⁰. İran İslam Devrimi sonrasında bölgedeki İslami Hareketlerde benzer bir devrimin kendi ülkelerinde de gerçekleşmesi imkânı üzerinde durulmuş ve devrim İslami Hareketler için bir model olarak görülmeye başlanmıştır⁶¹.

Abrahamian'ın tezini Graham Fuller ve Ruhullah Ramazani'ye göre bölgedeki siyasal değişimlerde devrimin rolü son derece büyüktür. Zira bölgede söz sahibi olmak isteyen İran, özellikle devrim ihracı politikasını izlemiştir. Devrim ihracı politikası yalnızca İran içerisindeki radikal gruplar tarafından desteklenmemiş aynı zamanda ılımlı gruplar da devrimin ihraç edilmesi gerektiği fikrini savunmuşlardır. Devrim ihracı sadece siyasal ideolojik bir yaklaşımdan dolayı değil; "Ne Doğu Ne Batı" politikasının da bir gerekliliği şeklinde belirlemektedir⁶². Bu politikanın bir sonucu olarak İran Körfez ülkelerinde, Lübnan'da, Azerbaycan ve Türkmenistan'da etkili bir güç haline gelmiştir. Esposito, İran'ın bu

⁵⁸ Hamid Ahmedi, *İran; Huviyet, Milliyet, Kovmiyet*, s.83-84.

⁵⁹ Michel Foucault, *İraniya Çe Royayi Der Ser Darend?*, Çev., Hosein Mesumi Hemedani, Hermes, Tahran, 1999, s.28-42.

⁶⁰ Ali Rıza Ezgendi, *Siyasete Khariciye Cumhuriye İslami İran*, Qumes, Tahran, 2016, s.10-11.

⁶¹ Ervand Abrahamian, *Khomeinism: Essays on Islamic Republic Of Iran*, University of California Press, California, 1993, s.85.

⁶² İbrahim Moteggi- Zohre Pustinci, a.g.e., s.43.

lkelerdeki faaliyetleri ile İslam'ı etkin kılmayı amaçladığını ileri srmtr⁶³.

İran'ın özellikle devrimin gerçekleştiği ilk yıllarda izlediği devrim ihracı politika Batı ve emperyalizm karşıtlığının ürünü olarak da ifade edilmiştir. Devrim ardı süreçte İran'ın iç siyasetinde etkin olan gruplara göre de bu yaklaşım ortak zemin teşkil etmitir⁶⁴. Ayetullah Humeyni ise İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının İslam'ı dünya ülkeleri üzerindeki etki alanını genişletmek olduğunu ifade etmiş ve Siyonizm, kapitalizm ve komünizm propagandası yapan devletleri yerle bir ederek İslam'ı dünyada hâkim kılacaklarını belirtmitir⁶⁵.

Ayetullah Humeyni ayrıca devrim ihracındaki asıl gayenin küresel gler karşısında mücadele alanı oluşturmak olduğu belirtmi⁶⁶ ve cihad anlayışında olduğu gibi tüm dünyayı kapsamı içine alacak bir yaklaşım çizmiştir. Negibzade ise, İran devrim ihracının ii inancına göre Mehdi'nin tüm dünya üzerinde İslam'ı hâkim kılaağı düşüncesi üzerine temellendirildiği ileri srmtr⁶⁷.

Devrimi ihraç etmekte ki gaye yeni toprakları İran sınırlarına dahil etmek değil; farklı bölge ve ülkelerde devrim ve devrim ardı süreçte kurulan yeni rejimin ideolojisini hâkim kılmak şeklinde de ifade edilmitir⁶⁸. İran'ın Anayasasına bakıldığında İran'ın dış politikasıyla ilgili maddelerden 8 tanesi yalnızca devrim ihracı konusu ile ilgilidir⁶⁹. Anayasada yer verilen bu maddeler göz önünde bulundurulduğunda İran'ın dış politikasında devrim ihracının belirleyiciliğinin gücü de ortaya çıkmaktadır.

⁶³ John Esposito, *Engelabe İran ve Bastabe Caniyan*, ev. Mohsen Mudirshanei, Merkeze Bazenasiye İslam Ve İran, Tahran, , 2004, s.55-56.

⁶⁴ Mecid Edibzade, *Zeban, Gofte-man ve Siyasete Kharici*, Ne're Ekhteran, Tahran, 2009, s.145.

⁶⁵ Ruhullah Khumeyni, *Sehife'ye Nur*, Ne're Asare İmam Khumeyni, Tahran, 1999, s.238.

⁶⁶ A. K. Ramazani, "Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy", *Islam and Foreign Policy* içinde, yazar Adeed Dawisha, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s.72.

⁶⁷ Ahmed Negibzade, *a.g.e.*, s.233.

⁶⁸ Muhammed Rıza Dehshiri, "Derungerayi ve Berungerayi Der Siyasete Kharici Ez Didgahe İmam Khumeyni", *Felsnameye Pejoyishi Danegahe İmam Sadık*, 1999. s.7-32.

⁶⁹ Ali Rıza Ezgendi, *a.g.e.*, s.63-67.

Devrim öncesi süreçte İran bölgede Amerika'nın jandarması rolünde iken devrimin ardından ise kendi ideolojisinin savunucusu olarak etkinlik göstermeye başlamıştır. İran'ın bu politikasının bir sonucu olarak ise Amerika bölgede yeni ittifaklar kurmaya başlamıştır. Müctehidzade, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Teşkilatı da İran'ın bölgedeki nüfuzunu kırmak için oluşturulduğunu iler sürmüştü ve İran'ın ise buna karşı dış politikasında devrimi ihraç etme yolunu seçtiğini ifade etmiştir⁷⁰.

İran-İrak Savaşı'nın ardından ise İran, devrim ihraç söylemlerini giderek bir kenara bırakmaya başlamış ve Ayetullah Humeyni'nin vefatından sonra ise idealist bir dış politikanın yerine realist bir dış politika izlenmeye başlanmıştır. Komşular ile sorunsuz bir dış politika hedeflenmiş ve devrim ihracı gündemleştirilmemiştir⁷¹.

Sonuç

İran'ın dış politikası incelendiğinde ön plana çıkan dört temel kimlik söz konusudur. Bunlar; İranlılık kimliği, İslam/Şia kimliği, Devrim ihraç kimliği, İran'ın jeopolitiği ve Şii Hilali kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

İran'ın dış politikasında etkili olan bu dört değişkenden biri olan İranlılık kimliği ile İran ari ırkın ittifakı ile bir bütünlük kazanabileceği ileri sürülmektedir. Yani İran aynı dili konuştuğu, benzer kültür ve tarihi paylaştığı ülke ve milletler ile birlikte hareket etmeyi anlamlı bulmaktadır. İranlılık kimliği Tacikistan, Afganistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkeler ile geçmişte güçlü imparatorluk dönemindeki etkiye yeniden sahip olmayı gerekli göstermektedir.

İslam kimliğine göre İran'ın dış politikası tahlil edildiğinde İran'ın İslami ülkeler ile bir birlikteliği amaçlamaktadır. İslam kimliği ile hedeflenen İslam birliğinin sağlanmasıdır. İslam kimliği İran İslam Devrimi'nden sonra diğer kimliklerden daha fazla görünürlük kazanmaya başlamıştır. Devrim ihracı kimliği ile de devrim ardı süreçte

---

⁷⁰ Piruz Müctehidzade, a.g.e., s.144.

⁷¹ Alim Shah, *Tegire Paradeyme Siyasete Kharici İnan Der Dorane Khatemi*, Çev. Nadirpur Akhundi, Merkeze Pejoşhaye Meclise Şuraye İslami, Tahrán, 2001, s.61.

kurulan yeni rejimin diğer Müslüman ülkeler üzerinde etkili kılınması amaçlanmıştır.

İran'ın jeopolitiği göz önünde bulundurulduğunda ise İran'ın bölgede söz sahibi olmak için kullanılan bir kimlik olduğu anlaşılmaktadır. Bu kimlik özellikle İkinci Pehlevi döneminde (Muhammed Rıza Şah) İran'ın bölgenin jandarması olarak konumlanmasıyla etkili olmaya başlamıştır. Devrimden sonra jeopolitik güç devrim ihracı kimliği ile bütünleştirilerek İran'ın bölge ülkeleri için rol model olması yönünde bir dış politika izlendiği görülmektedir. Bu kimliklerden her biri belli dönemlerde daha fazla görünürlük kazanıp, İran'ın dış politikasında etkili olmuşlardır. Dolayısıyla İran'ın dış politikası ele alınırken bu kimlikler göz önünde bulunularak alınan kararlar, geliştirilen politikalar anlamlandırılabilir.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (1993). *Khomeinism: Essays on Islamic Republic Of Iran*. California: Berkely: University of California Press.
- Ahmedi, H. (2003). Huviyeti İrani Bonyadha, Çaleşha ve Rişeha. *Pejoeşe Ferhengi*(6), 52-55.
- Ahmedi, H. (2004). Din ve Milliyet Der İran: Hemyari ya Keshmekesh? H. Ahmedi içinde, *İran: Huviyet, Milliyet, Kovmiyet* (s. 67). Tahran : Muessese'ye Tegigat ve Tose Ulume İnsani .
- Ahmedi, H. (2005). *İran; Huviyet, Milliyet, Kovmiyet*. Tahran: Muessese'ye Tegigat ve Toseyeye Ulume İnsani.
- Beshiriye, H. (2004). İdeolojiye Siyasi ve Huviyete İctumayi Der İran. H. Ahmedi içinde, *Din ve Milliyet Der İran: Hemyari ya Keshmekesh?* (s. 119-124). Tahran: Muessese'ye Tegigat ve Tose Ulume İnsani.
- Cottam, R. W. (2017). *Nasyonalizm Der İran*. (A. Tedeyyun, Çev.) Tahran : Entesharat'e Kevir.
- Daryae, T. (2018). İraniyet Der Dorane Bastan. *Mecelle'ye Ferhengi ve Huneriye Buhara*, 99-108.
- Daveri, M. T. (2007). Şia ve Mezayebe Diger; Berresiyeye Ozehayeye Cografiyayi Teamuli ve Çaleşi. *Feslname'ye Şia Şenasi*, 165-200.
- Dehghani, S. J., & Nouri, V. (2012). *Siyasete Harici Cumhuri İslami İran der Devrane Usulgerayi*. Tahran: İmam Sadık Üniversitesi.
- Dehshiri, M. R. (1999). Derungerayi ve Berungerayi Der Siyasete Kharici Ez Didgahe İmam Khumeyni. *Feslname'ye Pejoyishi Daneşgahe İmam Sadık*, 7-32.
- Edibzade, M. (2009). *Zeban, Gofte-man ve Siyasete Kharici*. Tahran: Neş're Ekhteran.

Ekberi, M. A. (2015). *Tebarşinasi Hoviyete Cedide İrani (Esre Gacariye ve Pehleviye Evvel)*. Tahran: Entesharate Elmi ve Ferhengi.

Elling, R. C. (2013). *Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini*. New York: Palgrave Macmillan US.

Eshref, A. (2017). *Hoviyete İrani Ez Devrane Bastan Ta Payane Pehlevi*. (H. Ahmedi, Çev.) Tahran: Ney.

Esposito, J. (2004). *Engelabe İnan ve Bastabe Caniyan*. (M. Mudirshaneçi, Çev.) Tahran: Merkeze Bazşenasiye İslam Ve İnan.

Ezgendi, A. R. (2016). *Siyasete Khariciye Cumhuriye İslami İnan*. Tahran: Qumes.

Firuzabadi, S. C., & Nuri, V. (2012). *Siyaset Khariciye Cumhuriye İslami İnan Der Dorane Usulgareayi*. Tahran: Daneshgahe İmam Sadık.

Foucault, M. (1999). *İraniya Çe Royayi Der Ser Darend?* (H. M. Hemedani, Çev.) Tahran: Hermes.

Gehremanpur, R. (2015). *Hoviyet ve Siyasete Kharici Der İnan ve Khavermiyane*. Tahran: Entesharate Rozene.

Gerges, F. (2005). *Amerika ve İslam-e Siyasi*. Tahran: Mutalihat'e Rabordi.

Golkeremi, A., & vd. (2019). Teb'ine Jeopolitik Siyaset Khariciye Cumhuri İslami İnan Ba Tehkid Ber Gabiliyethaye Jeoekonomik. *Neşre'ye Tegigate Karbordiye Ulume Cogafyayi*, 37-77.

İslami, R. (2013). Olguye Siyaset Khariciye İnan Ez Meşrute Ta Ber Amedene Rıza Shah. *Feslnameye Tarikhe Revabite Kharici*, 23-71.

Gehremanpur, R. (2015). *Huviyet ve Siyasete Harici Der İnan ve Havermiyane*. Tahran: Rozene Yayınevi.

Keddie, N. (2002). *İnan Dorane Gacar ve Beramedene Rıza Khan*. Tahran: Gognus.

Kerimiferd, H. (2009). Tehlile Siyaset Khariciye Cumhuriye Eslami İnan Ber Esase Muellifiaye Hoviyete Milli. *Feslnameye Tegigate Siyasi ve Beynulfilil*, 155-190.

Khumeyni, R. (1999). *Sehife'ye Nur*. Tahran: Neşre Asare İmam Khumeyni.

Müctehidzade, P. (2008). *Demokrasi ve Hoviyete İrani*. Tahran: Kevir.

Müctehidzade, P. (2011). *Keshverha ve Merza Der Mentegeye Jeopolitike Khalice Fars*. Tahran: Vezarete Kharici.

Melekutiyan, M. (2005). Mukaddemeye Ber Cogrfayeye Siyasi ve Ehemmiyete Stratejike İnan. *Daneşkedeye Hugug ve Ulum Siyasi*, 203-221.

Moteggi, İ., & Pustinçi, Z. (2012). *Olgu ve Revend Der Siyasete Kharici İnan*. Qum: Daneşgahe Mofid.

Muşirzade, H. (2006). Tehlile Siyasete Kharici Cumhuriye Eslami İnan Ez Menzere Sazeengari. N. Museffa, & H. Nevrozi içinde, *Negayi Be Siyasete Khariciye Cumhuri Eslami İnan*. Tahran: Entesharate Vezarete Kharici.

- Muggeddem, M. C. (2012). Jeopolitike Novin Teşeyyu Der Khavermiyane ve Siyasete Khariciye Cumhuri İslami İran . *Fesnameye Jeopolitik*, 29-62.
- Museffa, N., & Novruzi, H. (2010). *Negayi Be Siyaset Harici Cumhuri İslami İran*. Tahran: İran Dışişleri Bakanlığı.
- Mutteki, İ., & Kazimi, H. (2007). Sazengari, Huviyet, Zeban ve Siyasete Hariciye İran. *Feslameye Siyaset*, 209-237.
- Negibzade, A. (2006). *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyasete Kharici Cumhuriye İslamiye İran*. Tahran: Vezarete Kharici.
- Negibzade, A. (2009). *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*. Tahran: Vezaret Kharici.
- Nekheyi, H. (1998). *Tevafukh ve Tezaume Menafeye Milli ve Mesaleye Eslami (Berresiye Tedbigiye Siyasete Kharici Devlethaye Milli ve Eslami)*. Tahran: Vezarete Kharici.
- Paul, G. (2007). *Nato and Energy Security*. CRS Report For Congress.
- Ramazani, A. K. (1985). Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy. A. Dawisha içinde, *Islam and Foreign Policy* (s. 72). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rebi'iniya, B., & vd. (2018). Siyasete Emniyete Enerjiye Amrika ve Jeopolitike Enerjiye İran. *Daneşgahe Azad Vahide Sehrriza*, 1-26.
- Recai, F. (2003). *Mushkeleye Hoviyete İraniye Emruz* . Tahran: Neş're Ney.
- Seccadpur, S. M. (2006). *Jeopolitik ve Siyaset Khariyice İran*. Tahran: Encumene Jeopolitike İran.
- Semihi, M. (2018). *Neberde Gudret Der İran (Çera ve Çigune Ruhaniyet Berende Şod)*. Tahran : Neş're Ney.
- Seriyulkalem, M. (2017). Nizame Beynülmele ve Jeopolitike Cedide Khavermiyane. *Pejoeshnameye Ulume Siyasi*, 101-139.
- Shah, A. (2001). *Tegire Paradeyme Siyasete Kharici İran Der Dorane Khatemi*. (N. Akhundi, Çev.) Tahran: Merkeze Pejoeshhaye Meclise Şuraye İslami.
- Suruş, A. (1998). *Ferbe Ter Ez İdeoloji*. Tahran: Muessese Ferhengi Sırat.
- Terhalle, M. (2007). Are the Shia Rising? *Middle East Policy Council*(14), 69-83.
- Waltz, K. (2015). *Uluslararası Politika Teorisi*. (O. S. Binatlı, Çev.) Ankara : Phoenix Yayınevi.
- Zareyi, B., & Pilten, F. (2019). *Berresiye Evamel Vagegerayi İran Ez Menzere Cografiyeye Siyasi ve Jeopolitik*. Tahran: Pejoeshhaye Cografiyeye Ensani.
- Zencani, D. İ. (2005). *Cehani Şoden ve Siyasete Kharici*. Tahran: Entesharate Vezarete Kharici.
- Zergami, B., & vd. (2014). Jeopolitike Şie ya Hilale Şie (Mebani, Hedaf, Ruyikerd'a). *Pejoeshhaye Cografiyeye İnsani*, 197-214.